

۹۱
۶۴
۲۷

ماهیت حقوقی مالکیت بر مخازن نفث و گاز

مهدی اعظمی فرد

دانشجوی دکتری حقوق، دانشگاه تهران

وکیل پایه یک دادگستری

حسنی
داد

سرشناسه	: عزیززی فرد، مهدی، ۱۳۶۴ -
عنوان و نام پدیدآور	: ماهیت حقوقی مالکیت بر مخازن نفت و گاز / مهدی عزیززی فرد
مشخصات نشر	: تهران: دادگستر، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۱۹۲ ص؛ ۵/۱۴ × ۵/۲۱ س.م.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۲۸۲-۱۰۲-۷
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
یادداشت	: چاپ اول: راشدین، ۱۳۹۵.
موضوع	: نفت -- میدان‌ها
موضوع	: Oil Fields
موضوع	: مخزن‌های گاز
موضوع	: Gas reservoirs
موضوع	: حق مالکیت
موضوع	: Right of property
موضوع	: حق مالکیت -- ایران
موضوع	: Right of property -- iran
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۶ م ۲ / ۸۷۰ TN
رده بندی دیویی	: ۶۲۲/۰۳۳۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۶۵ ۳۴۴

ماهیت حقوقی مالکیت بر مخازن نفت و گاز

تألیف: مهدی عزیززی فرد

ناشر: انتشارات دادگستر

چاپ دوم کتاب

چاپ اول ناشر: تیرماه ۱۳۹۶

شماره: ۶۰۰ جلد

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۸۲-۱۰۲-۷

همه‌ی حقوق چاپ و نشر این اثر برای نشر دادگستر محفوظ است. تکثیر، انتشار و هرگونه اهری یا قسمتی از آن به هر شیوه، از جمله: فتوکپی، الکترونیکی، ضبط و ذخیره در سیستم‌های بازیابی و پخش بدون دریافت مجوز کتبی و قبلی از ناشر ممنوع است. این اثر تحت حمایت «قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ایران» قرار دارد.

دفتر مرکزی انتشارات: تهران، میدان حضرت ولی عصر (عج)، بلوار کشاورز،

ابتدای خیابان فلسطین، کوچه شهید ذاکری، بن‌بست سوم، پلاک ۶

تلفن ۸۸۹۰۴۴۶۵ - ۸۸۹۰۵۴۶۰ فکس ۸۸۹۱۰۳۳۳

کدپستی: ۱۴۱۶۷۵۳۶۸۱

آدرس سایت: www.dadgostarpub.ir

فهرست مطالب

۹.....	چکیده
۱۱.....	مقدمه

فصل اول - کلیات

۱۷.....	مبحث اول: تعاریف
۱۷.....	گفتار اول: منابع طبیعی
۱۸.....	گفتار دوم: منابع مشترک و گاز مشترک
۲۱.....	گفتار سوم: مخزن است
۲۱.....	گفتار چهارم: میدان است
۲۲.....	گفتار پنجم: حوضه نفتی
۲۲.....	گفتار ششم: منطقه - بلوک - ناحیه
۲۳.....	گفتار هفتم: توسعه اشتراکی مخازن است و گاز مشترک
۲۴.....	مبحث دوم: تبیین نظام حقوقی معدن
۲۴.....	گفتار اول: معنای لغوی معدن
۲۵.....	گفتار دوم: تعریف فقهی معدن
۲۶.....	گفتار سوم: تفکیک بین معادن ظاهری و باطنی
۲۶.....	۱- معادن ظاهری
۲۸.....	۲- معادن باطنی
۲۸.....	گفتار چهارم: تبیین ماهیت باطنی یا ظاهری مخازن نفتی

مبحث سوم: نظام‌های حقوقی مالکیت مخازن نفت و گاز..... ۳۱

گفتار اول: نظام مالکیت خصوصی نفت..... ۳۱

گفتار دوم: نظام حقوق حاکمیتی..... ۳۸

گفتار سوم: نظام تخصیصی در استفاده از منابع معدنی..... ۴۱

گفتار چهارم: نظام حقوقی فقه شیعه در مالکیت منابع معدنی و نفت..... ۴۳

فصل دوم - مالکیت و دولت

مبحث اول: ماهیت مقوله مالکیت و مقوله دولت..... ۴۵

گفتار اول: مقوله مالکیت..... ۴۵

گفتار دوم: مقوله دولت..... ۵۲

مبحث دوم: مبانی اسلامی مالکیت خصوصی و مالکیت عمومی..... ۵۶

گفتار اول: مالکیت خصوصی..... ۵۷

گفتار دوم: مالکیت عمومی..... ۶۱

۱- انتقال..... ۶۱

۲- فیء..... ۶۳

۳- خمس..... ۶۸

مبحث سوم: مفهوم فلسفی و اجتماعی مالکیت..... ۷۱

گفتار اول: مفهوم فقهی مالکیت..... ۷۸

۱- ماهیت مالکیت..... ۷۹

۲- آیا مطلق بودن مالکیت از مفاهیم حقوق رم است؟..... ۸۵

گفتار دوم: مالکیت از دیدگاه حقوقی..... ۸۷

مبحث چهارم: مالکیت عمومی و تفکیک آن از مالکیت خصوصی دولت..... ۹۷

گفتار اول: ضوابط تفکیک مالکیت عمومی و خصوصی..... ۱۰۰

۱- ضابطه تعلق انحصاری مال به شخص عمومی..... ۱۰۲

۲- ضابطه اختصاص مال برای استفاده عموم و اتصال به سرزمین..... ۱۰۴

۳- ضابطه خدمات عمومی..... ۱۰۹

گفتار دوم: مالکیت عمومی و خصوصی..... ۱۱۱

گفتار سوم: مالکیت عمومی در حقوق موضوعه ایران..... ۱۱۷

بخش سوم - مالکیت منابع نفتی

مبحث اول: مالکیت بر منابع نفت و گاز در حقوق اسلام..... ۱۲۳

مبحث دوم: چگونگی وضعیت مالکیت بر منابع نفت و گاز از منظر فقه تشیع..... ۱۲۸

گفتار اول: ورود معادن در رژیم انفال..... ۱۲۸

۱- مالکیت معادن ظاهری..... ۱۲۹

۲- مالکیت معادن باطنی..... ۱۳۱

الف- معادن باطنی نزدیک سطح زمین..... ۱۳۱

ب- معادن باطنی در اعماق زمین..... ۱۳۳

ج- دلایل روایی مالکیت معادن توسط امام..... ۱۳۱

گفتار دوم: دخولی معدن تحت عنوان مشترکات عامه..... ۱۳۸

گفتار سوم: تبعیت معدن از مالکیت زمین:..... ۱۴۰

مبحث سوم: مالکیت بر منابع نفت و گاز در حقوق ایران..... ۱۴۵

مبحث چهارم: مالکیت بر منابع نفتی از نظر قوانین غربی ۱۵۱

گفتار اول: کشورهای بسیط ۱۵۵

گفتار دوم: کشورهای فدرال ۱۵۷

فصل چهارم - وضعیت مالکیت منابع نفتی در زیر آب‌های

ساحلی و فلات قاره

مبحث اول: بررسی وضعیت حقوقی در دریای ساحلی ۱۶۲

گفتار اول: دریای ساحلی و مبدأ آن ۱۶۲

گفتار دوم: بنای دریای ساحلی ۱۶۴

مبحث دوم: فلات قاره و ویژگی مالکیت حقوقی مخازن نفت و گاز ۱۶۶

گفتار اول: فلات قاره ۱۶۶

گفتار دوم: حقوق کشورهای ساحلی در فلات قاره ۱۶۸

گفتار سوم: توجیه حقوقی فلات قاره ۱۶۹

گفتار چهارم: مفهوم فلات قاره در خلیج فارس ۱۷۰

گفتار پنجم: تحدید حدود فلات قاره ۱۷۱

مبحث سوم: منابع نفتی دریائی واقع در خارج از آب‌های ساحلی و

فلات قاره ۱۷۳

نتیجه‌گیری و پیشنهادات ۱۷۹

فهرست منابع و مآخذ ۱۸۵

چکیده

یقیناً آیندگان از نفت با خون یاد خواهند کرد. هر زمان در هر سرزمینی ماده سیاه بد بو (نفت) یافت شد، نگاه‌های استعماری و طمع به آن سرزمین جلب شده است. امروزه با ژرف شدن مطالعات علمی و مشخصاً در حوزه علم حقوق شاهد بررسی موضوعات و مسائل به صورت تخصصی هستیم در همین راستا در کشور ایران نیز با تاسیس هرچند دیرنگام شاخه‌های جدید در علم حقوق از جمله حقوق نفت و گاز، موضوعات مرتبط با حقوق نفت و گاز با سرعت بیشتری مورد تأمل و مذاقه قرار می‌گیرند. لیکن در مسیر راستا موضوعاتی همچون مالکیت مخازن نفت و گاز با خصیصه‌های رشادای بردن کماکان در حاشیه قرار دارند. از طرفی با اهمیت و حساسیتی که جهت بررسی این موضوعات و تاثیر آن بر صنعت نفت و گاز کشورمان دارد این ضرورت تشخیص داده شد و از آن جایی که حقوق به طور عام در جهت حل و فصل روابط اجتماعی افراد به معنی عام آن است؛ بنابراین بسیاری از قوانین و مقررات جهت تنظیم روابط افراد و حفظ نظم اجتماعی و تحقق عدالت و حفظ منافع ملی در عرصه مراودات بین‌المللی وضع شده و از این رو در مانحن فیه باید مذاقه نمود که در حوزه مالکیت منابع نفت و گاز که شاید بتوان ادعا نمود مهم ترین سرمایه خدادادی که نقش بارز آن در حوزه سیاسی و اقتصادی و حتی نظامی بسیار حائز اهمیت می‌باشد. لیکن وجود این مواد

در هر سرزمینی موجب تحولات اساسی شده است، بدیهی است در صورت بررسی علمی و کنکاش موضوع از زوایای مختلف، کاشف به عمل خواهد آمد که مالکیت حقیقی منابع نفت و گازی به چه شیوه هست و حتی می‌توان در جهت بهره‌وری بهتر چه تصمیمات کلانی در این حوزه اتخاذ نمود.

بررسی این تحقیق در این راستاست که نوع و خصیصه مال بودن مخازن نفت و گاز مورد تشخیص قرار گیرد، سپس مالکیت آن از منظر علم حقوق بررسی شود به همین جهت موضوع بحث در چهار فصل ارائه شده است در فصل اول کلیات و تعاریف و تئوری حقوقی معدن و در فصل دوم مقوله مالکیت و دولت مورد بحث قرار گرفته است و در فصل سوم مالکیت منابع نفتی بررسی و در فصل پایانی مطالعه وضعیت مالکیت منابع نفتی در زیر آبهای ساحلی و فلات قاره انجام شده است.

واژگان کلیدی: مالکیت، معادن، نفت و گاز، حقوق

مقدمه

بررسی حقوقی مالکیت مخازن نفت و گاز آنجا مورد اهمیت قرار می‌گیرد که برای انعقاد یک قرارداد نفتی و مشخصاً در خصوص اکتشاف یا توسعه میادین نفت و گاز ابتدا باید مشخص شود که چه شخصی یا مقامی حق انعقاد چنین قراردادی را دارد. به عبارت بهتر چه شخصی مالک این منابع است تا بتواند با وی قرارداد را منعقد نمود.

و طرف قرارداد در این چنین شرایطی باید ریسک انعقاد قرارداد عظیم نفتی را بپذیرد. به معنی اعم آن با اختیارات حاکمیتی بپذیرد یا یک قرارداد با شرایط معرّفی اشخاص عادی؟! که این امر جای مذاقه و بررسی را می‌طلبد.

همچنین از منظر علم حقوق عمومی بررسی خواهد شد که آیا فی الواقع مالکیت این نوع از اموال جزء چه دسته‌ای از تقسیم‌بندی‌های حقوقی شناخته شده امروزی هستند و آثار اعمال حاکمیت دولت بر آنها به چه شکلی خواهد بود و اساساً دولت فقط اختیار داده کردن آنها را دارد یا اینکه دولت مالک آن می‌باشد.

هکذا، ضرورت خاص این نوع از بررسی‌ها کاملاً مشخص است چرا که با عنایت به عدم نشر و حتی شاید تأسیس گرایش‌های حقوق نفت و گاز و ایضاً حقوق قراردادها در کشور ایران، علی‌رغم برخورداری از منابع عظیم نفت و گاز و حجم انعقاد قراردادهای متعدد با شرکت‌های فراملی و

خارجی بررسی و تحقیق در این حوزه به نظر محجور مانده است.

البته نتایج این بررسی یقیناً در نحوه انعقاد و آثار قراردادهای منعقد

جهت بهره‌برداری یا فروش این منابع بسیار حائز اهمیت خواهد بود.

از آن جایی که حقوق به طور عام در جهت حل و فصل روابط

اجتماعی افراد به معنی عام آن است؛ بنابراین بسیاری از قوانین و

تحریرات جهت تنظیم روابط افراد و حفظ نظم اجتماعی و تحقق عدالت

و حفظ منافع ملی در عرصه مراودات بین‌المللی وضع شده است و از

این رو در مانع نمی‌باشد. باید مذاقه نمود که در حوزه مالکیت منابع نفت و

گاز که شاید بتوان آن را مهم‌ترین سرمایه خدادادی که نقش بارز آن

در حوزه سیاسی و اقتصادی و حتی نظامی بسیار حائز اهمیت است و

وجود این مواد در هر سرزمینی رجب تحولات اساسی شده، چگونه

خواهد بود. بدیهی است در صورت بررسی علمی و کنکاش موضوع از

زوایای مختلف، کاشف به عمل خواهد آمد که مالکیت حقیقی منابع

نفت و گازی ما به چه شیوه هست و حتی می‌تواند در جهت بهره‌وری

بهبتر چه تصمیمات کلانی در این حوزه اتخاذ نمود.

اصلی‌ترین و اساسی‌ترین سوالی که در این پژوهش مطرح می‌شود

این است که مالکیت منابع نفت و گاز از دیدگاه علم حقوق متعلق به چه

شخصی است؟

در کنار این سوال اصلی و اساسی سوالات فرعی دیگری مطرح

می‌شود که عبارتند از:

آیا میادین نفت و گاز جزء معادن یا انفال هستند؟

یا اینکه ماهیتاً جزء اموال خصوصی مالکین اراضی فوق این میادین هستند؟

یعنی اینکه اگر میدان یا منبع نفتی در ژرفای زمین و ملک یک شخص حقیقی حقوق خصوصی است وی نیز مالک آن میدان یا منبع نفتی نیز می باشد؟

رعیت مالکیت منابع نفت و گاز در حوزه دریای شمال مناطق زیر دریای ساحلی، منطقه فلات قاره و دریا‌های آزاد به چه شکلی خواهد بود؟

وضعیت مالکیت، در میادین مشترک با دول همسایه چگونه خواهد بود؟

به هر حال، با کشف و تولید نفت در مسجد سلیمان خوزستان (۱۲۸۶ ه.ش) و بهره‌برداری از آن (۵- مرداد ۱۲۸۷ ه.ش) توسط بیگانگان

(آقای ویلیام ناکس داری، از کشور بریتانیا) و تأثیرات این ماده سیاه بد بو بر تغییرات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و نظامی ایران تا به

امروز جایگاه صنعت نفت مورد توجه اندیشمندان - حوزه‌های مختلف علوم از جمله علوم انسانی بوده است. می‌توان ادعا نمود که کتب و مقالات

زیادی در حوزه نقش و تأثیر نفت و گاز بر اقتصاد نگاشته شده است اما در حوزه حقوق نفت و گاز یا به صورت عام‌تر بخواهیم عرض کنیم در

حوزه حقوق انرژی در کشور ما تقریباً تحقیقات علمی محجور مانده است. و شاید بتوان ادعا نمود هر گونه مقاله یا کتاب و یا میتینگ در این

حوزه احتمال نوع و تازگی خواهد داشت. معهذاً، در خصوص بررسی

حقوقی مالکیت مخازن نفت و گاز به صورت مستقل تاکنون کتاب و حتی مقاله یا رساله‌ای به صورت مبسوط و مدقّق تدوین و نگارش نشده است، لیکن می‌توان گفت آقای دکتر مسعود امانی در کتاب حقوق قراردادهای بین‌المللی نفت و گاز انتشارات دانشگاه امام صادق سال ۱۳۹۶ به بحث مالکیت مخازن نفت و گاز از منظر فقه تشیع نیز اشاره نموده است. یا اینکه در کتاب نفت ما تألیف جناب آقای محمدعلی موحد نیز در بخش کوچکی به صورت اجمالی به این حوزه اشاراتی شده است. در هر حال با تأمل در عناوین مذکور مشخص می‌شود که موضوع کتب سرشناس از جمله اساساً عام‌تر از عنوان پژوهش حاضر هست و همچنین هرچند در برخی موارد که در تألیفات معنونه اشاره شد در بخش یا گفتارهای به بحث مالکیت منابع نفت و گاز پرداخته‌اند، کماکان نگرش صرف به موضوع بر روی مالکیت مخازن نفت و گاز در هیچکدام از آنها مشاهده نمی‌گردد. به نظر این کتاب در نوع خود بدیع می‌باشد.

روش تحقیق به کار گرفته شده گردآوری اطلاعات با استفاده از منابع کتابخانه‌ای با روش اسنادی و با استفاده از فیش برداری از کتب و مقالات و پایان‌نامه‌ها می‌باشد.

عمده‌ترین مشکل به نظر بدیع و نوع بودن حوزه حقوق نفت و گاز و خلط مباحث آن با سایر گرایش‌های حقوق از جمله حقوق عمومی با حقوق بین‌الملل، حقوق خصوصی، حقوق تجارت بین‌الملل و ایضاً

وجوه اشتراك مستقيم با علم اقتصاد كه نتيجه آن موثر در عملکرد سياسي دولت‌ها خواهد بود مي‌باشد. در هر حال بررسي حقوقى مالكيت منابع نفت و گاز صرف مطالعه در حوزه يكي از شاخه‌هاى حقوق نخواهد بود و تحقيق در اين مقوله بسيار وسيع تر از مطالعات در حوزه حقوق خصوصى يا حقوق عمومى نيز مي‌باشد نهايتاً بررسي اين مقوله به علت ويرگى‌هاى بديع بودنش براى محققين در اين مسير كارى بس دشوار باشد چرا كه به عنوان اولين گام‌هاى حقوقدانان كشور ما در حوزه حقوق نفت و گاز خواهد بود كه هرگونه كم تدبيرى اثرات متفاوتى بر نتيجه تحقيقات داشته خواهد داشت. با اين حال در اين پژوهش كوشش مي‌شود كه گامى هر چند كه بسيار كم در تعالى علم حقوق و مشخصاً بررسي حقوقى مالكيت منابع نفت و گاز مورد بررسي قرار گيرد.

مع الوصف، اين تأليف در چهار فصل تنظيم شده است كه فصل اول آن شامل سه مبحث كه در مبحث اول به بررسي كليات موضوع اعم از تعاريف واژگان و اصطلاحاتى كه در ادامه بحث با آن رويه رو خواهيم بود پرداخته است و در مبحث دوم آن به تبين سوابق حقوقى معدن پرداخته و نهايتاً در مبحث سوم نيز نظام‌هاى حقوقى متفاوت مالكيت مخازن نفت و گاز مورد تحقيق قرار گرفته شده است. چرا كه بدون شناخت از مفهوم تئورى حقوقى معدن و مطالعه نظام‌هاى متفاوت حقوقى مالكيت آن امكان بررسي موضوع اصلى پژوهش وجود ندارد. در فصل دوم مقوله مالكيت و مقوله دولت مورد مطالعه و تحقيق قرار

می‌گیرد، چرا که بررسی صرف مقوله مالکیت بدون امعان نظر به مقوله دولت اساساً منتج به نتیجه کامل و شناخت مقوله مالکیت نخواهد بود.

فصل سوم این تألیف به بررسی کامل مالکیت منابع نفتی می‌پردازد که در مباحث مختلف آن در حوزه‌های حقوق و دکترین اسلام و حقوق ایران و نهایتاً بررسی از منظر قوانین دول غربی در کشورهای فدرال و بسیط مورد مطالعه قرار خواهد گرفت. و در فصل پایانی که ارتباط فراوان با حقوق بین‌الملل و حقوق دریاها دارد، وضعیت مالکیت منابع نفت و گاز بر روی دریاهای ساحلی و فلات قاره و ایضاً خارج از دو حوزه دریای ساحلی و فلات قاره قرار دارند مورد کنکاش قرار می‌گیرد. نتیجه‌گیری این پژوهش در انتها جمع‌بندی کلیه فصول ارائه می‌گردد.

مهدی عزیزی‌فر

۱۳۹۵-۱۲-۰۲